

A SZEMKONTAKTUS-KEZDEMÉNYEZÉS ÉS SZEMKONTAKTUSBONTÁS AZ ANYA-CSECSEMŐ KOMMUNIKÁCIÓS INTERAKCIÓBAN

Koós Ildikó

Bevezetés

A csecsemőjüket gyermekközpontú kultúrközösségben nevelő anyák kezdetől fogva kommunikációs partnernek tekintik a gyermeket. Legfőbb céljuk az, hogy vele sikeres, kölcsönösségre épülő interakciót valósítsanak meg. A csecsemő biológiai, fiziológiás, kognitív, szociális és mindezzel összefüggésben nyelvi fejlődése révén életének első évében több fejlődési átmenetet is megél. Ez a több szinten érvényesülő, összetett és folyamatos változás érinti a kommunikációs és nyelvi kompetenciáját.

Az anya-baba sikeres kommunikációs aktus megélésére nemcsak az anya motivált, hanem a csecsemő is. A csecsemő egy-egy ilyen egyenrangú, diadikus kommunikációs interakcióban maximálisan felfedezheti és használhatja is saját nyelvi-kommunikációs kompetenciájának teljes spektrumát. Ha az anya rugalmasan ráhangolódik csecsemője igényeire, képes a csecsemő szükségleteivel és erőforrásaival (gondolok itt a perceptuális, látás, mozgás, kognitív stb. érés egyes szintjeire) együttműködni, azokhoz alkalmazkodni, akkor a csecsemőt nem állítja megoldhatatlan kommunikációs szituáció elé. Sokkal inkább arra ösztönzi gyermekét, hogy ő, az éppen adott szintű kommunikációs kompetenciáját, nyelvi kompetenciáját és tapasztalatát maximálisan használja ki a sikeres interakció megvalósítása érdekében. Anya és csecsemője tehát együttes igénnyel alakítják a kommunikációs aktust, aminek sikerét egy ún. speciális kommunikációs keret biztosítja. A csecsemő így minden esetben felfedezi a verbalitás „hasznát”; szociális, illetve a legkorábbi (első félévi) időszakban talán inkább szimbiotikus érzelmi élményt él át; tobzódik a belső és a külvilágból érkező hangélményben, örömet leli a hangadásban. Lényeges továbbá a kölcsönös interakció kötődést erősítő hatása is.

Ez a kommunikációs keret az anya részéről olyan verbális és metakommunikációs, valamint nonverbális megnyilvánulások sorát eredményezi, amelyek elsősorban a gyermekkel való kapcsolatfelvétel szándékával bírnak, segítik a megértést és megértetést. Az ilyen stratégiai eljárások különféle kombinációtól függ a szülő-gyermek korai kommunikációs interakció sikeressége. A nyelvi, nyelvhasználati tudás szorosan összefügg a szociális kerettel is.

A szocializáció részben a nyelv, a nyelvhasználati szabályok elsajátítása útján megy végbe. A két terminus kapcsolatát nevezzük nyelvi szocializációnak, ami magába foglalja a kisgyermek beszédfejlődéséhez fűződő szülői, gondozói viszony valamennyi összetevőjét: a beszédfejlődés segítése érdekében alkalmazott szülői stratégiákat (vagy ezek hiányát), az e cél érdekében módosított eszközkészletet, az együttműködés keretét, sajátosságait stb. (Réger 1990).

A felnőttnyelvi kommunikációs keret kinezikus viselkedésének része a tekintet, amely a kommunikáció során az egymással közvetlenül kommunikáló partnerek között a szemkontaktus létesítését, az interakció alatti fenntartását és a végén megszüntetését jelenti: A szemkontaktus megeremtődése, illetve megszűnése ugyanis fontos kommunikációs jelzés: mutatja a téma határát, a témaváltást, kiemeli a hangsúlyos elemeket, vagy éppen tájékoztat a figyelemről, a kapcsolatfelvételtől, illetve a szó átadásának szándékáról.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy az első életév baba-mama interakcióiban létrejött szemkontaktusoknak érvényesül-e már a kommunikációt befolyásoló szerepe. Az anya-gyermek kommunikációban ki az, aki leginkább vállalja a kommunikálni akaró szerepet, tehát aktív a szemkontaktus kezdeményezésében és irányításában.

Anyag és módszer

A baba-mama interakciók szemkontaktussal kapcsolatos megfigyelései három fázisban történtek (1. táblázat). Minden munkafázisban 0;0,3–1;0,0 korú csecsemőket figyeltünk meg (a pontosvessző előtti szám az életévet jelöli, a pontosvessző utáni szám a betöltött hónapok számát, míg a vessző utáni szám a betöltött napok számát jelöli). A megfigyelések tehát a nyelvsajátítás első, szenzitív periódusára vonatkoztak, a gögicselés időszakát fogták át. A részt vevő csecsemőket 3-3 hónapos koronként soroltuk életkori csoportokba, így a 0;0,3–0;3,0 és a 0;3,1–0;6,0 és a 0;6,1–0;9,0 és a 0;9,1–1;0,0 életkori csoportokon belül kaptunk adatokat. Minden baba-mama párral 1-1 alkalommal készült felvétel.

1. táblázat: A szemkontaktussal kapcsolatos baba-mama interakciók megfigyelési fázisai

A megfigyelési fázis száma	A megfigyelt anya-csecsemő párok száma	A szemkontaktusvizsgálatba beemelt anya-csecsemő párok száma	A felvételek időpontja	A videokamerák száma
I/A	18	6	1996–1998	1
I/B	9	9	1998–1999	2
II/A	14	8	2000–2002	2

Az I/A fázis 18 anya-csecsemő pár megfigyelését tartalmazza. A megfigyeléseket VHS rendszerű videokamerával végeztük 1996–1998 között.

A felvételek feldolgozása elsősorban a verbális üzenetekre vonatkozott, nem volt célja a tekintet vizsgálata. Ugyanakkor feltűnt a témaváltások és a gögicsélések erős összefüggése a tekintetváltással, amit előhipotézisként fogalmaztunk meg. A 18 felvételtől 6 olyat találtunk, amelyet elővizsgálati elemzésnek vetettünk alá. Ezekben az esetekben a kamera végig profilból rögzítette az anyák és csecsemők arcát.

A szemkontaktus-kezdeményezést, -tartást, -bontást így erős biztonsággal meg lehetett figyelni a felvételek lassítása (tizedmásodperces képkockázása), nagyítása után. A munkahipotézis bizonytalansági tényezői a következők voltak: 1. Nem lehetett kifogástalanul látni, hogy a partnerek valóban egymás szemébe néznek-e, tartják-e a szemkontaktust. 2. Ha más mozdulat (pl. fejfordítás, törzs elfordulása) nem segítette az adatfeldolgozást, oldalhelyzetből bizonytalan volt behatárolni, melyik partner kezdeményezte a szemkontaktust. 3. A videokamera nem mérte tizedmásodperc pontossággal az időt, pedig ez, a majdnem egy időben történő tekintetbontások figyelembe vételénél, már fontos különbség lett volna. Így ezeket statisztikailag mindkét partnerhez be kellett sorolni.

A vizsgálatsorozat I/B fázisában további 9 anya-csecsemő párt figyeltünk meg, most már célzatosan a szemkontaktus tanulmányozása érdekében. Ezért a megfigyeléseket két videokamerával (VHS és VHS-C rendszerű) rögzítettük. Az egyik kamera csak az anya, a másik csak a csecsemő viselkedését vette fel. A teljes vizuális korpusz számítógépes szoftveres eljárással történt lassítása, időbeli szinkronizálása, valamint az anyag lejegyzése együttesen szolgáltatta a vizsgálat anyagát. Az adatok összehasonlíthatósága érdekében a személyenként kapott kép-, illetve hanganyag teljes hosszainak átlagából meghatároztuk a megfigyelt szituációk átlagos időtartamát, ami 3'30". Az elemzőkor a személyenkénti teljes mintahossznak tehát legfeljebb 3'30"-es szakaszát vetjük figyelembe. (A legrövidebb teljes kontaktus 1'45"; a leghosszabb 3'48" volt.)

Mivel az egyik kamera csak az anya, a másik csak a csecsemő viselkedését rögzítette, az időbeli tizedmásodperc-alapú szinkronizálás és a képek lassítása alapján jól lehetett elemezni mindkét fél szemmozgását. Így az I/A fázis bizonytalansági tényezőit sikerült kiküszöbölni. Az adatok azt mutatták, hogy „kommunikációs keretbe ágyazott, szabályos interakció zajlott anya és gyermeke között. Megteremtették és a dialógus során mindvégig fenntartották a szemkontaktust. A szemkontaktus megszüntetése mindkettőjük részéről kommunikációs jelzéseként működött, a téma határát, végét illetve témaváltást jelentett” (Kátainé Koós 1999: 511).

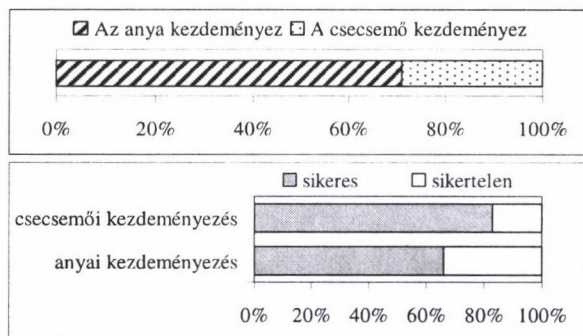
II/A megfigyelési fázisként 2000–2002 között két kamerával további 14 anya-csecsemő párt figyeltünk meg. Az egyik kamera közvetlenül a csecsemők látóterébe esett. Ez a babák szemkontaktusainak elemzéséhez elengedhetetlenül fontos volt, viszont a szituáció rögzítésekor nehézséget jelentett, mivel a babákat élénken érdekelte a kamera. Az ilyen részleteket természet-

sen nem vettük figyelembe az elemzésnél. A nehézség kiküszöbölésével úgy próbálkoztunk, hogy hosszabb, 20-30 perces felvételeket készítettünk. Így a babák már jobban megszokták az eleinte még idegen, ezért érdekes tárgyakat. A környezetről készített képkockák egyben a felvételek hitelességének erősítéséhez is szükségesek. Az így kapott, videón rögzített hang- és képanyag számítógéppel digitalizált, időszinkronizáltan feldolgozott változata és szöveges lejegyzése adta a jelenlegi elemzés anyagát. Az elemzéshez itt is 3'30" interakciós szakaszt vettünk figyelembe. A fentiekből következően az adatok minősége nem ugyanolyan, de ugyanazokkal a tendenciákkal találkozunk. Az I/A és az I/B, valamint a II/A vizsgálati szakaszok szemkontaktusra vonatkozó megállapításai egymással összecsengenek, párhuzamos, valamint megegyező tendenciákat mutatnak. Ezért az I/A, I/B és II/A vizsgálati eredményeket összegeztük. A megállapítások a teljes elemzett anyagra, azaz 23 baba-mama párra vonatkoznak (70'30").

Eredmények

A szemkontaktus kezdeményezése és annak sikeressége

Az 1. ábra a szemkontaktus kezdeményezésének százalékos megoszlását mutatja az elemzett baba-mama interakciókon belül. Azt látjuk, hogy az anyák 71%-ban kezdeményezték a szemkontaktust a babákkal. Ezzel analóg kapcsolatban áll, hogy az anyáknál (a csecsemőkhöz viszonyítva) többször fordul elő a megismételt, de a baba által nem fogadott, tehát nem sikeres szemkontaktus: a csecsemők kezdeményezésében ez 17%, az anyák kezdeményezésében 34%. Ezen túl, a babák kezdeményezéseinek 83%-át az anyák el is fogadták. Tehát az anyák szerepe aktív, domináns az életév során. Az interakciót kezdeményező és fenntartani akaró kommunikációs magatartás jellemzi őket.

1. ábra

A szemkontaktus kezdeményezésének és a kezdeményezés sikerességének aránya az első életév baba-mama interakcióiban

A csecsemők mindössze 29%-ban kezdeményezték a szemkontaktust. Az anyák rájuk irányuló, őket a kommunikációba bevonni akaró szemkontaktus-kezdeményezéseit azonban már 66%-ban elfogadták. Viszonyuk az interakcióhoz tehát passzívabb az anyákénál. Ők az anyától jövő kommunikációs kezdeményezést inkább elfogadták, és együttműködtek azzal. Összességében elmondhatjuk, hogy anya és csecsemője egymásra figyelő, kölcsönösségre alapozott szemkontaktus-kezdeményezést és tekintettartást valósított meg. A korai cselekvéses interakciók kölcsönösségét hangsúlyozza a kulturális pszichológia is.

„Megfigyelések bizonyítják, hogy a gyerek és a gondozó kapcsolata már közvetlenül a születés után is a kölcsönösségre épül. [...] Kezdetektől megfigyelhetjük a gyerekevelési szokások kölcsönös jellegét. Ez annak ellenére fennáll, hogy a kölcsönösség formája kultúránként eltérhet. [...] jóllehet a felnőttek kezdeményezik a fejlődési fülkék kialakítását, és képesek arra is, hogy ezeken belül korlátozzák a viselkedés szerveződését, a kulturálisan szervezett tevékenységek során megjelenő események közös termékek. A fejlődés folyamatában a gyermeknek és az őt körülvevő szociokulturális környezetnek egyaránt aktív szerepe van” (Cole 2005: 180–183).

Fejldépszichológiai, viselkedés-lélektani kutatásokból ismert tény, hogy az újszülött közvetlenül a születés után figyelmesen reagál a mozgásra, és a mozgó arc felé fordítja fejét. Figyelmét kiemelten a kontrasztok (az arc fényárnyék viszonya; a haj-arc árnyalatkülönbségei) ragadják meg (Haith 1980; Morton–Johnson 1991). A korai anya-gyermek kapcsolatok vizsgálataiból kiderült az is, hogy az újszülött kezdetektől képes a szemkontaktus interakciós célú felvételére, és anyja arcába néz, ha annak hangját hallja. Látásélessége ezt körülbelül 30 cm-es távolságon belül teszi lehetővé számára (Stern 1977; Papousek–Papousek 1992). A tekintetviselkedéssel kapcsolatos élmények, a vizuális ingereken és a sikeres kommunikációs ingereken túl, a csecsemő számára szociális aktivitást is jelentenek. Így ezek a nyelvi szocializációs folyamatok szélesen értelmezve szocializáló alaptényezőnek minősülnek. „A korai pillantási viselkedés a kapcsolatszabályozás egyik lényeges módja. Ha fennáll a szemkontaktus, létrejön a kölcsönös egymásra pillantás diádikus mintázata” (Dornes 2002: 52). A továbbiakban elsősorban ezzel a szociális aktivitással összefüggésben elemezzük a már sikeresen megvalósított szemkontaktusok megszüntetését.

A tekintettartás megszüntetése

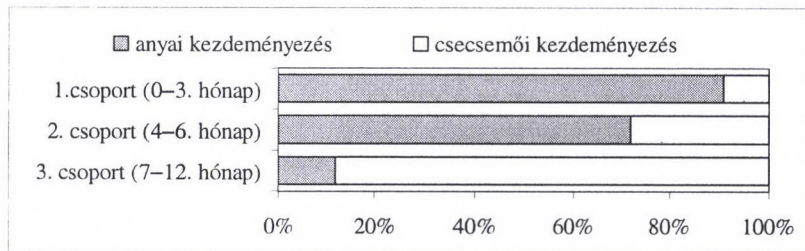
Kognitív fejlődésük következtében az első életév közepe tájára a csecsemők már képessé válnak különböző interakciók kezdeményezésére, kontrollálására. Sőt néhány esetben teljesen magukhoz is ragadják az irányítást, képesek kinyilvánítani például, hogy nem kívánnak tovább részt venni egy-egy, az anyával közös, társas-cselekvéses játékban; képesek az anyák figyelmét a saját érdeklődésük és emocionális állapotuk felé terelni (Rogoff 1991). A csecsemő ilyen aktív, kommunikációt irányító szerepét ennek a vizsgálati anyag-

nak más szempontú elemzéseiben is megfigyelhettük. Ilyen eredmény például, hogy a csecsemők 6 hónapos korától kezdődően az ő aktuális információigényük és szükségleteik befolyásolják az anyáknak a témaválasztását, témaváltását; jellemzővé teszik az anyai közlésekben az E/2. személyű (saját élményt is erősítő) igehasználatot (Kátainé Koós 1998a; 1998b).

Majd 8-9 hónapos kor körül kialakul a másodlagos interszubbjektivitás részeként megjelenő társas referencia (Trevarthen 1980), ami a személyközi kapcsolatok új mintázatát eredményezi. „A másodlagos interszubbjektivitás lényege, hogy a csecsemő és gondozója most már közös tudással és érzelmekkel rendelkezik, amelyek túlmutatnak önmagukon, más tárgyak és más személyek felé. [...] Nyolc hónapos korukra azonban a gyerekek követik anyjuk tekintetének irányát, és közös figyelmi tevékenységben vesznek részt. A csecsemő és gondozója között kialakuló másodlagos interszubbjektivitás egyik esete a **társas referencia** jelensége. A babák a társas referenciát arra használják, hogy ha egy ismeretlen tárggyal találkoznak, akkor visszaneznek gondozójukra, hogy viselkedéséből kiolvassák, mit tegyenek” (Cole 2005: 53).

Ezek a megjelenő kognitív képességek természetesen új kommunikációs eszközöket biztosítanak a csecsemők számára szociális aktivitásuk megélésére. A tekintetre vonatkozó vizsgálataink eredményei az eddigiekben azt mutatták, hogy a szemkontaktus kezdeményezésben az anyák vállalták az aktívabb szerepet, 71%-ban ők kezdeményezték a szemkontaktust. Vajon a sikeresen megvalósult tekintettartás felbontásában szintén az anyáké a domináns szerep, vagy a kommunikációs diádból való kilépést inkább a csecsemőkre bízzák?

Megállapítottuk, hogy a csecsemő életkorától, azaz szociális-társas referenciájának megélésétől függ, hogy az interakció irányítását mennyire vállalja fel. A 2. ábra a szemkontaktus felbontásának százalékos értékeit mutatja az általunk vizsgált interakciós minta anya-csecsemő viszonylatában. Míg az 1. korcsoportban a kilépést, tehát a szemkontaktus megszüntetését 91%-ban az anyák kezdeményezték, addig a 2. korcsoportban a szemkontaktus megszüntetéséért az anyák már csak 72%-ban felelősek.

2. ábra

A szemkontaktus felbontásának kezdeményezése százalékos megoszlásban az első életévi anya-csecsemő interakciókon belül

A 3. korcsoport százalékos értékei pedig azt mutatják, hogy a csecsemők aktivitása a második félévben jelentősen megváltozik, 88%-ban ők kezdeményezik a szemkontaktus megszüntetését. A kommunikációs interakcióban aktív közreműködést mutatnak, fontossá válik irányító szerepük, különösen az interakció felbontására nézve.

Az adatok megdöbbenőek. Azt tapasztaltuk, hogy a második félévben a csecsemők az anyáknál intenzívebben kontrollálják a vizuális interakciót. Ez egyben lehetőséget ad számukra az interakciós bemenet és a vele kapcsolatos érzelmek korai szabályozására, és annak megfelelő szintű megtartására (Stern 1971, 1974). „A csecsemő pillantási viselkedése az egyike az első modalitásoknak, melyekben kipróbálja önszabályozó képességeit, és olyan érzése keletkezhet, hogy befolyásolja a saját érzelmi helyzetét. A befolyásolás kettős. Egyrészt a félrenézés által az interakciós kínálat felvétele csökkenthető, és odanévezéssel növelhető. Másrészt az oda- és félrenézés a másik számára egy bizonyos igényt jelez, tehát szabályozza annak viselkedését” (Dornes 2002: 52–53).

A csecsemők növekedésével együtt haladva, azzal párhuzamosan, az anyák egyre inkább csecsemőikre bízják például a kommunikációs diádból való kilépés kezdeményezését. Ebből következően ők maguk pedig mindaddig fenntartották a szemkontaktust, mindaddig a kommunikációs interakcióban maradtak, amíg azt csecsemőjük kívánta, akarta, örömmel élte meg. Az anyák alapvető célja a szemkontaktus-kezdeményezés/bontás terén is ugyanaz, mint ahogy más vonatkozásokban is: csecsemőjüket, annak minden életszakaszában, a lehető legteljesebb mértékig sikeres kommunikációs interakcióhoz, a verbális nyelvi eszközök hatásának örömteli megéléséhez kívánják juttatni.

Következtetések

A továbbiakban figyeljünk meg egy 0;8,0 korú csecsemő és anyukája közti gögicséléssel járó dialógust (vö. 3. ábra; rövidítések: sza = anyai szemkontaktus; szb = baba szemkontaktus; + = elfogadott szemkontaktus; – = el nem fogadott szemkontaktus; x = szünet; ~ = gögicsélés):

1. a) *Velem nem vagy?* x *Velem nem vagy?* xx *Velem nem vagy elfoglalva?* xx Sza+ de Szb– (Az anya kezdeményezi a kapcsolatot.)

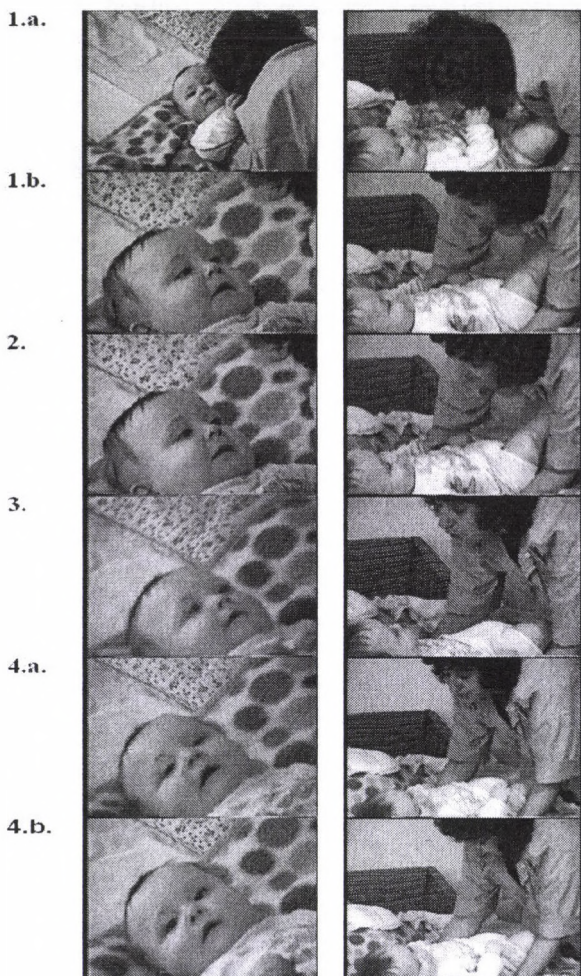
1. b) Sza+ és Szb+ (Az anya mosolyog, és a baba elfogadja a kezdeményezést.)

2. baba: ~ ~ ~ x anya: (mosolyog) Szb+ és Sza+ (Tartják a szemkontaktust.)

3. anya: *Ügen?* xx Szb+ és Sza+

4. a) Szb– és Sza+ (A baba csendben marad, és bontja a kapcsolatot. Az anya továbbra is tartaná a kapcsolatot.)

4. b) anya: *Anyá nem is érdekel téged?* xx Szb– és Sza– (Az anya is kilép a kapcsolatból.)

3. ábra

Példa a baba-mama beszélgetés képi és szövegesen átírt anyagából (kétkamerás felvétel I/B fázis; digitalizált, időszinkronizált változat)

Kommunikációs keretbe ágyazott, szabályos interakció zajlott anya és gyermeke között. A dialógus során megteremtették és tartották a szemkontaktust, amit ez esetben az anya kezdeményezett (Sza+). Kezdeményezése sike-

res volt, mert azt a baba viszonzta (Szb+), majd gögicsélt. A gögicselésre az anya verbálisan is válaszolt. Közben a szemkontaktust végig tartották. A szemkontaktus megszüntetése a baba „döntésén” múltott (Szb–), és ezt a kilépési szándékot az anya el is fogadta (Sza–). A tekintet bontása is mindkettőjük részéről kommunikációs jelzésként működött, a téma határát, végét, illetve témaváltást jelentett. Verbálisan ezt jelzi az anyától elhangzott *Anyá nem is érdekel téged?* közlésegyeség is; és az, hogy a csecsemő nem gögicsélt tovább, valamint az újabb anyai szemkontaktus-kezdeményezésig nem is nézett az anyára.

Ez a gyermekközpontú és egyben gyermekével a kezdettől kommunikálni akaró anyai magatartás a gyermek számára sajátos „társalgási” kapcsolat, amely a továbbiakban egyben a nyelv elsajátításának természetes szociális keretét alkotja. A csecsemő ezzel a beszélgetéssel kap (az adott kultúrára jellemző módon) verbális megerősítést, élményszerű társas ingereket is. Önmaga megértésének örömet és élményét kapja, és ez is arra ösztönzi, hogy minél gyakrabban kommunikáljon, bevetve az összes fonematikus jegykombinációt, valamint majdan azokat, amelyeket a környezet is megerősít. A felnőtt beszédviselkedéséből a hangsorozatok kommunikációs funkcióiról, a kulturális szokásokról is tanul. Realizált beszédprodukciós megnyilvánulásai ezzel természetes módon illeszkednek az anyával közösen kialakított társalgás keretébe.

Irodalom

- Cole, Michael. 2005. *Kulturális pszichológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Dornes, Martin. 2002. *A kompetens csecsemő. Az ember preverbális fejlődése*. Pont Kiadó, Budapest.
- Haith, Marshall M. 1980. *Rules that babies look by: The organization of newborn visual activity*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Kátainé Koós Ildikó 1998a. Kommunikációs keret az első életévben: intonáció – gögicselés. *Beszédkutatás* '98. 58–67.
- Kátainé Koós Ildikó 1998b. „Baba-mama kommunikáció” a gyermek első életévében: az anyai beszédmagatartás néhány aspektusa. In Lengyel Zsolt – Narvacsics Judit (szerk.): *Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok – Közép-Európa II. Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Veszprém*, 69–79.
- Kátainé Koós Ildikó 1999. Kommunikációs keret az első életévben: a tekintet vizsgálata. In Kohn János – Balaskó Mária (szerk.): *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke II. BDTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Szombathely*, 507–512.
- Morton, John. – Johnson, Mark H. 1991. CONSPEC and CONLEARN A two-process theory of infant face recognition. *Psychological Review* 98. 164–181.
- Papousek, Hanus – Papousek, Mechthild 1992. Early integrative and communicative development: Pointers to humanity. In Emrich, Hinderk M. – Wiegand, Michael (eds.): *Integrative biological psychiatry*. Springer-Verlag, Berlin, 45–60.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Rogoff, Barbara 1981. Schooling and the development of cognitive skills. In Triandis, Harry C. – Heron, Alastair (eds.): *Handbook of cross-cultural psychology 4*. Allyn and Bacon, Boston, 233–294.
- Stern, Daniel 1971. A microanalysis of mother-infant interaction: Behavior regulating social contact between a mother and her 3 1/2-month-old twins. In Rexford, Eveleen N. – Sander, Louis W. – Shapiro, Theodore H. (eds.): *Infant psychiatry. A new synthesis*. Yale University Press, New Haven–London, 113–126.
- Stern, Daniel 1974. Mother and infant at play: The dyadic interaction involving facial, vocal, and gaze behaviors. In Levis, Michael – Rosenblum, Leonard A. (eds.) *The effect of the infant on its Caregiver*. Wiley, New York, 187–213.
- Stern, Daniel. 1977. *The first relationship*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Trevarthen, Colwyn 1980. The foundations of intersubjectivity: Development of interpersonal and cooperative understanding in infants. In Olson, David (ed.): *The social foundations of language and thought*. W. W. Norton, New York, 316–342.